

33 ÖRE AV TYPEN LIGGANDE LEJON

av *Sven Åkerstedt*

I 1905 års handbok skrev stationsskrivare N. V. B. Holmberg även ett litet kapitel med rubriken Försöksmärken. På första sidan i artikeln (sid. 311 i handboken) nämner och avbildar han bl. a. 33 öre i typen Liggande lejon. Han säger om detta märke: »... ett förslag från slutet af 1860-talet till frimärke af 33-öres valör, afsedt för frankering af postanvisning till Norge. De i frimärksförrådet tillgängliga proftrycken af denna valör äro alla i svart tryck på rosafärgat glanspapper. De hos samlare ofta förekommande profmärkena i samma typ, tryckta i blå och i brungul färg å hvitt glanspapper, äro alla förfalskningar, enligt uppgift framställda af en litograf i Stockholm på slutet af 1870-talet.»

Holmbergs allmänt erkända vederhäftighet har gjort, att hans uppgifter vanligen accepterats, och så har även varit fallet med hans ord beträffande dessa märken, av vilka numera inga finns i poststyrelsens förvar. Blir man emellertid uppmanad att fundera över, varför någon i slutet av 1870-talet skulle framställa imitationer av ett frimärke, som aldrig kom ut, börjar tvivlet på notisens riktighet att växa sig allt starkare. Den arme litografen hade inget tänkbart motiv för ett sådant handlings sätt. En förfalskare söker sig till objekt, som det är lönande att förfalska, och de samlare i Sverige, som i slutet av 1870-talet ville betala ens en mindre penning för ett märke, som han visste inte givits ut, torde ha varit starkt begränsat, om ens förefintligt.

Söker man i poststyrelsens allmänna cirkulär, finner man, att den 1 juli 1869 ändrades portot för inrikes postanvisningar till 25 öre för ett belopp upp till 50 riksdaler och till 33 öre för intill 100 riksdaler. Postförskottsavgifterna blev också dessa, och samma avgifter skulle även gälla för Norge och Danmark. Vid frankering kunde man för portot 25 öre använda kombinationen 20 + 5 öre och för 33 öre 30 + 3 öre, varför något större omedelbart behov av nya frimärksvalörer inte förelåg. Men hur var det med behovet av sådana på längre sikt? Går man till de årliga berättelserna rörande postverkets förvaltning, finner man, att år 1869 befordrades sammanlagt något mindre än 57.000 postanvisningar och postförskott inom landet samt till utlandet. Man kan med säkerhet utgå ifrån, att antalet försändelser, som krävde det högre portot, var avsevärt mindre än de som kunde befordras med det lägre, och då de två portona gällde det sista halvåret 1869, bör avsevärt mindre än en fjärdedel av de befordrade försändelserna ha krävt portot 33 öre, dvs. avsevärt under 14.250. 1870 var hela antalet befordrade postanvisningar och postförskott gällande in- och utland mindre än 63.400. Räknar man beträffande det högre portot på samma sätt som nyss, finner man, att antalet försändelser, som krävde 33 öre i porto, var avsevärt mindre än 31.700. Ökningen under de följande åren var också blygsam. För 1872 hade det krävts avsevärt mindre än 33.900 33-öres frimärken, för 1875 avsevärt mindre än 42.500. För 5-årsperioden 1870—74 hade krävts avsevärt mindre än 173.000.

Att poststyrelsen före utgången av Sparres kontrakt skulle ha funderat på att låta framställa ett eller två nya frimärken är uteslutet inte bara beroende på det ringa behovet av märken i valörerna 25 och 33 öre utan dessutom av den anledningen, att Sparres kontrakt tillförsäkrade honom 500 riksdaler för varje »ny stämpel» han utförde, och med ny stämpel menades i sammanhanget en ny frimärksgravyr. När kontraktet löpte ut med året 1871 hade man skaffat sig erfarenhet av den ringa årliga ökningen av antalet postanvisningar och postförskott och underlät därför, att i kontraktet med Bagge ta upp valörerna 25 och 33 öre. 1876 ändrades det nämnda 33-öresportot till 30 öre, och först 1896 blev behovet av en 25-öres valör så stort, att ett sådant märke började tillverkas.

Vi finner sålunda, att märken i valörerna 25 och 33 öre aldrig kunde vara aktuella under den tid Adolf Wilhelm Roos var generaldirektör. Men likväl fanns sålunda 1905 i frimärksförrådet avdrag i lejontyp

med valören 33 öre. Och i Postmuseum finns bland de förslagsmärken, som förvaras där, fyra i valören 25 öre. De utgör två exemplar vardera av två sinsemellan obetydligt olika typer, men genom påklistring av nya valörfält och behandling med tusch har de förvandlats till fyra olika frimärksbilder. De har med största sannolikhet någon gång kommit till museet från poststyrelsen, i varje fall förvarades de, när de underkastades en undersökning, tillsammans med material därifrån. De är utförda i litografi.

Som nämnts avbildar Holmberg ett exemplar av märket, och man borde ju ha anledning anta, att det var ett av dem, som fanns i frimärksförrådet, eftersom alla övriga i kapitlet avbildade försöksmärken tillhörde detta. Studerar man avbildningen närmare, finner man, att den i väsentliga detaljer avviker från såväl valören 3 öre som valörerna 17 och 20 öre. Innerramen, ordet SVERIGE i antikva och de små valörcirklarna i de nedre hörnen är lån från valören 3 öre, den stora valörskölden och placeringen av ordet ÖRE ett lån från de två högre valörerna, medan hörndekorationerna upptill, ordet FRIMÄRKE nedtill samt bottenmönstret är utformade på ett sätt, som helt avviker från alla tre märkena i denna typ.

Detta tycks vid närmare betänkande inte alls gå ihop. För valörerna 17 och 20 öre hade tidigare en moderstämpel framställts, och med den borde även valören 33 öre ha utförts. Det är helt orealistiskt att tänka sig, att poststyrelsen med tillgång till en moderstämpel skulle ha låtit göra en helt ny gravyr och därigenom låtit framställa en frimärksbild, som i väsentliga punkter avvek från de övriga lejonmärkena och som dessutom, särskilt i förhållande till valörerna 17 och 20 öre, utgjorde en klar försämring ur kompositionssynpunkt.

Jämför man Holmbergs bild — som är mycket tydlig — med »förfalskningarna» finner man däremot, att den punkt för punkt överensstämmer med dessa. Efter detta konstaterande ställs man inför två alternativ.

Det ena är, att poststyrelsen tillåtit klichéring av samtliga de i handboken avbildade förslagsmärkena *utom 33-öringen*, och att Holmberg därför använt en »förfalskning» för klichéring utan att omnämna detta i texten.

Det andra alternativet är, att den avbildade 33-öringen liksom de övriga märkena tillhörde frimärksförrådet.

Granskar man det första alternativet förefaller det helt ohållbart. Bortsett från att Holmberg med säkerhet skulle ha påpekat, att han

33 öre typ Liggande lejon, litografiskt tryck i blå eller gulbrun färg (1870)
 Under 3 öre och 17 öre ordinarie frimärken i boktryck 1863 och 1866
 tryckta av P A Sparre

Förslag till valören 25 öre i litografi med olika valörfält påklustrade och förstärkta med tusch. Troligen utförda 1870.

avbildade en förfalskning, eftersom han varnar för sådana, kan man inte finna något rimligt skäl för poststyrelsen att undanhålla sin 33-öring vid klichéframställningen.

Går man så till det andra alternativet, tycker man sig först finna en orimlighet, nämligen att bilden trots allt skulle visa ett avdrag av en av poststyrelsen i vanlig ordning beställd gravyr. Men där finns en möjlighet till, nämligen den, att bilden visar något annat, nämligen ett avdrag med en frimärksbild framställd för annat ändamål och på annat sätt. Framställningssättet bör vid denna tid då vara litografi.

Då Roos sålunda aldrig hade behov av någondera valören, frågar man sig varför och vid vilken tidpunkt de litografiska avdragen av 25-öringen, som nu finns i Postmuseum, och 33-öringen, som 1905 förvarades i frimärksförrådet, tillkom. Det sannolikaste är, att de framställdes i samband med att kontraktet med Sparre uppsades, vilket skedde den 11 juli 1870. Vi vet av ett brev från Edvard Scheutz till Roos, daterat den 23 oktober 1870, att Scheutz intresserat Roos för tanken, att framställa frimärken i litografi och att han i samförstånd med Roos gått i författning om, att framställa förslagsmärken i riksdalervalör i detta tryckförfarande. (Se Postryttaren 1962, artikeln »Några frimärksförslag från början av 1870-talet» samt Postryttaren 1963, artikeln »Bakgrunden till införandet av helsaker i Sverige»). Det är rimligt att anta, att de litografiskt framställda märkena i valörerna 25 öre och 33 öre i tiden nära hänger samman med detta Roos' intresse 1870 och att de sannolikt föregår förslagsmärkena i riksdalervalör.

Roos' intresse för det litografiska tryckförfarandet bottnade vid denna tid med säkerhet i två önskningsar, nämligen dels att få ett begrepp om, hur fort nya frimärken i litografi kunde framställas, jämfört med i boktryck, dels att få underlag för en jämförelse mellan kostnaderna för litografi och boktryck.

Utgår man härifrån är det inte förvånande, att man vid ett inledande experiment valde just de obehövligen valörerna 25 och 33 öre.

Man kan också fråga sig varför Roos inte nöjde sig med att låta framställa ett av märkena, och svaret blir då, att två litografiska firmor förmodligen anlätades för att bredda underlaget vid bedömningen, och att det då var lika gott att de fick utföra prov i olika valörer och av olika typ. Märkena i valören 33 öre fick sannolikt sin speciella utformning, därför att det vid bedömningen också var av ett visst intresse att ha en frimärksbild som åtminstone något så när på-

minde om en kurserande frimärkstyp. (Som bekant hade det vid denna tidpunkt för länge sedan beslutats, att vapentypmärkena skulle småningom ersättas med märken i typen Liggande lejon, något som dock aldrig blev av.) Man får ta för givet, att båda slagen av provtryck åtföljdes av utförliga informationer rörande framställningstid och tillverkningskostnad av de mängder frimärken, som vid denna tid inom poststyrelsen ansågs behövliga. Om de båda frimärksbilderna, vilket är sannolikt, utförts innan Scheutz fick i uppdrag att låta tillverka prov på riksdalermärken i litografi, skulle de tids- och kostnadsmässiga erfarenheterna tydligen ha varit så goda, att även de mera seriöst utförda riksdalerproven fick framställas.

Men om avdragen i valören 25 öre aldrig syftade till att framställa 25-öres frimärken, varför har de då genom bearbetningar förvandlats till fyra olika versioner? Svaret på frågan tycks endast kunna vara, att man ändå funderat på dem som *frimärkstyp*.

Man kan fråga sig, om Holmberg aldrig märkte, att de 33-öringar han såg i frimärksförrådet, var utförda i litografi, och det är troligt att han inte gjorde det. Ett och annat tyder nämligen på, att han inte kände sig säker i att skilja mellan frimärckstryck i boktryck och i litografi. När han beskriver frimärksförrådets 33-öringar nämner han, att de är avdrag i svart på rosafärgat glanspapper, och beträffande »förfalskningarna» nämner han, att de är tryckta i blå eller brungul färg på vitt glanspapper. Tryckmetoden berör han inte. För honom är färgerna på papper och märkesbild det väsentliga vid särskiljandet av frimärksförrådets 33-öringar och »förfalskningarna». Och detta fastän det var brukligt vid provtryck att dels framställa dessa i svart, dels i färg. Det är sålunda troligt, att det ursprungligen också funnits färgavdrag i frimärksförrådet. Att alla märkena var tryckta på glanspapper, kom honom inte att förbinda dem med varandra. Vidare säger han, att »förfalskningarna» var framställda av en litograf i slutet av 1870-talet, men han säger inte, att de är utförda i litografi, vilket hade varit naturligt, om han igenkänt dem som litografiska tryck.

Vidare: Fem av de på sid. 313 i 1905 års handbok avbildade förslagen till riksdalermärken är utförda i litografi, det sjätte däremot i boktryck. Inte heller här påpekar Holmberg detta, vilket hade varit rimligt, om han observerat förhållandet. Däremot framhåller han vilka förslagsmärken, som var framställda i koppartryck.

En invändning är visserligen, att Holmberg dock utförligt beskriver den litografiska metoden i samband med att han behandlar våra första postkort, som ju hade ram och text i litografi, men de uppgifter han bygger sin framställning på, kan han mycket väl ha fått från Litografiska Aktiebolaget i Norrköping, som utförde det litografiska trycket på korten. Som den grundlige man han var, har han också säkerligen skickat en avskrift av sin framställning till Norrköping för kontroll och eventuella rättelser. Det är med andra ord fullt möjligt, att Holmberg, åtminstone när det gällde frimärken, inte kunde igenkänna ett litografiskt tryck. Man bör också framhålla, att han inte hade den ringaste anledning, vänta sig att i frimärksförrådet påträffa förslagsmärken i detta tryckförfarande — alla svenska frimärken hade ju framställts i bok- eller koppartryck.

Så har vi mysteriet med litografen, som i slutet av 1870-talet skulle ha tillhandahållit de »förfalskade» 33-öringarna i blå och brungul färg. Historien kan mycket väl i sina grunddrag vara riktig, om han vid den tidpunkten exempelvis i någon bordslåda råkat hitta ett antal avdrag i de båda färgerna, som blivit liggande bortglömda genom åren. Direkt osannolikt är det, att han anträffat stenen med frimärksbilden och själv gjort avdragen. Förutom att tilltaget borde ha tett sig helt meningslöst, slipades litografiska stenar med bilder, som blivit inaktuella, vanligen skyndsamt av för att stenen skulle kunna användas på nytt.

I ovan framförda resonemang har ett försök gjorts att på ett annat sätt än Holmberg tolka bakgrunden till 33-öringarnas tillkomst, men det måste erkännas, att tolkningen endast kunnat byggas på en sammanställning av indicier. Skulle den emellertid trots bristen på verkliga fakta vara riktig, har dessa märken i själva verket ett avsevärt posthistoriskt intresse.